

Буюк давлат арбоби ва саркарда Амир Темур хакида Италиянинг Марко Поло институти томонидан нашр этиладиган “Марко Поло” журналининг 2006 йил 2-сонида махсус макола босиб чиқарилган. Куйида ушбу макола чоп этилмокда.

2006 йил 9 апрел куни Ўзбекистонда буюк давлат арбоби ва саркарда, Европада “Тамерлан” деган ном билан машхур бўлган Амир Темурнинг тугилганига 670 йил тўлиши кенг нишонланди.

1991 йилда Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг илк кунларданок, кўп асрлар давомида аждодлар томонидан яратилган улуг, бебаҳо маънавий ва маданий меросни тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Машхур давлат арбоби, Ўрта асрлар ислохотчиси, саркарда, адолат учун толмас курашчи, илм-фан ва маданият раҳнамоси Амир Темур даврида илм-фан, маданият ва таълим мислсиз даражада юксалди.

Сиёсий майдонга кадам қўйганида Амир Темур эндигина 24 ёшга кирганди. Мамлакат пароканда, маҳаллий сиёсий кучлар ўртасидаги ўзаро қарама-қаршиликлар авж олганди. Устига устак, Чингизхон авлодлари Мовароуннахрга тез-тез боскин уюштириб турарди.

Тахминан бир аср давом этган бу даврда Мовароуннахрнинг истибдод аламини тортган оддий фуқароларидан то йирик сиёсий арбобларияу дин пешволаригача жуда ҳам огир кун кечирдилар. Жамиятга озодликка ва тараккиётга бўлган интилишларни ўзида мужассам этган ҳалоскор, дохий зарур эди. Такдир тақозоси билан Амир Темур ана шундай ҳалоскор ва йўлбошчи сифатида тарих сахнасида пайдо бўлди.

1370 йилда Амир Темур Балхда бўлиб ўтган курултойда Мовароуннахрнинг улуг амири деб эълон қилинди. Тарқоқликни бартараф этиб, айрим ўлкаларни ягона давлатга бирлаштириш Амир Темурнинг асосий максоди эди. У давлатнинг пойтахти қилиб Сўғдиёнанинг қадимий пойтахти бўлган Афросиёб харобалари ёнидаги Самарқандни белгилади ва янги шаҳарга асос солди.

Амударё билан Сирдарё оралиги, шунингдек, Фарғона ва Шош вилоятларини бирлаштириб ўзига бўйсундиргандан кейин Амир Темур бошқа мамлакатларга харбий юришларга киришди.

Амир Темур салтанати Ўрта Осиёда 35 йил (1370-1405) ҳукм сурди. У Марказий Осиё ҳудудларини ягона марказлашган давлатга бирлаштирди, Хинд ва Гангадан то Сирдарё ва Зарафшонгача, Тянь-Шандан то Босфоргача улкан империя барпо этди.

Амир Темур харбий юришларининг билвосита оқибатлари улкан ахамиятга эга: у

Хитойда Мин сулоласи давлат бошига келганда мўгулларнинг Хитойга солаётган хавфининг олдини олди; Олтин Ўрдани енгиб Москва Руси учун ҳам худди шундай ёрдам кўрсатди. 1402 йилда усмонлилар султони Боязид устидан Европа учун катта ахамиятга эга бўлган галабани қозониб, усмонлиларнинг Константинополни истило этишларини ярим асрга суриб юборди. Француз тарихчиси Р.Груссе 20-аср бошларида “Амир Темурнинг Боязид устидан галабаси христиан оламини асраб қолди”, деб ёзган эди.

Тарих Амир Темурни македониялик Искандар, Доро 1, Юлий Сезар каби йирик саркардалар билан бир каторга қўяди. Амир Темур мингта жанг ўтказиб биронтасида ҳам енгилмаган машхури замон саркарда сифатида, давлат тузилиши ишларига, илм-фан, маърифат, маданият тараккиётига улкан ҳисса қўшган сиёсий арбоб сифатида тарихга кирди.

Амир Темур тарафидан таркок вилоятлар ягона давлатга бирлаштирилиб, марказий ҳокимият тузилиб барқарорлашгандан кейин, мамлакат иктисодиёти мустаҳкамланди, савдо ва ҳунармандчилик ишлаб чиқариши ривожлана бошлади, қўшни ва узоқдаги мамлакатлар билан савдо-ҳўжалик алоқалари кенгайди.

Амир Темур ҳаётлик пайтида давлат бошқаруви ҳақида “Темур тузуклари” деган номда машхур бўлган махсус китоб ёзилган эди. Унда бу машхур давлат арбоби ва саркарданинг ҳарбий санъатга, давлат тузилиши ва мамлакатни бошқаришга оид қарашлари акс этди.

“Куч адолатда” шиори бутун Амир Темур давлати ҳудудида ахлокий ва маънавий мезонга айланди.

14-асрнинг иккинчи ярмида Мовароуннаҳр Яқин ва Ўрта Шарқнинг тижорат, иктисод ва маданият марказига айланиб борди. Чингизхон қўшинлари томонидан таг-тубигача вайрон қилинган Самарқанд, Кеш, Бухоро, Термиз, Тошкент, Марв, Хирот каби ва бошқа қадимий шаҳарлар обод бўла бошлади. Масжиду мадрасалар, макбаралар, қарвонсаройлар ва ҳаммомлар қурилди.

Улкан ва бепоён мамлакатнинг пойтахти рутбасини олган Самарқанд, Амир Темурнинг ниятига қўра, қуррайи заминдаги энг чиройли шаҳарга айланиши керак эди. Самарқанд Ўрта Шарқ ва Марказий Осиёнинг энг яхши меъморлари тўпланган шаҳарга айланди. Меъмор ва бунёдкор усталарнинг баҳамжихат саъй-ҳаракатлари туфайли жаҳон меъморчилигида янги йўналиш пайдо бўлди ва у ижоднинг гўзал намуналарини инъом этди.

Амир Темур ҳаётлик пайтида бунёд этилган ўнлаб меъморий ёдгорликлар инсон тафаккури, ақли ва салоҳиятининг беназир тажассуми эди.

Амир Темур 12-асрда яшаган ислом илоҳиётчиси, шоир ва мутафаккир Хожа Аҳмад Яссавий даҳосига эҳтиром қўрсатиб, унинг шарафига Туркистон шаҳридаги кичик даҳма устида улугвор макбара бунёд эттирди. Макбара бугунги кунда ҳам ўзининг

салобати, кўрки ва ажойиб сопол безаклари билан кишини хайратлантиради.

Хожа Ахмад Яссавий адолатни, инсоннинг ахлокий покланиш ва комилликка эришиш гояларини таргиб этгувчи сўфийликнинг “яссавия” тарикати асосчиси эди. Амир Темур Хожа Ахмад Яссавийни ўзининг пири деб билар, динга кишиларни маънавий ва ахлокий камолотга етакловчи, мамлакат куч-кудрати ва улугворлигини мустахкамловчи куч сифатида ёндашарди.

15-аср тарихчиси Шарафиддин Али Яздийнинг гувоҳлик беришича, Амир Темур “ободончиликка арзийдиган бир қарич ҳам ер бўш қолмасин”, деб қайгурарди.

Улкан ва кудратли салтанат барпо этган Амир Темур янгича тарихий вазиятда мамлакатда маънавиятнинг гуллаб-яшнаши, юксалиши ва ўтмиш даврларнинг олий анъаналари тикланиши учун шарт-шароит яратди. Амир Темур ва Темурийлар сулоласи вакилларининг гуманитар соҳаларга алоҳида эътибори туфайли Х1В-ХВ1 асрларда юксак илмий ва ижодий ютуқларга эришилди.

Амир Темур ва Темурийларнинг аёлларга бўлган меҳрибонларча муносабатларини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз. Амир Темур ўзининг суюкли рафикаси Бибихоним шарафига Самарқандда улугвор жоме масжид қурдирди. Бибихоним номи билан аталувчи бу масжид Амир Темур даврининг энг маҳобатли биноларидан бири саналади. Масжид 1399-1404 йилларда қурилган ва ҳозирга қадар яхши сақланган. Буюк бобоқалонидан ўрнак олган бобурий Шохжаҳон суюкли рафикаси Мумтоз Маҳал бегим учун 1652 йилда макбара - дунё мўъжизаларидан бирига айланган нодир меъморий ёдгорлик қурдирди.

Амир Темур ва Темурийлар даврида адабиёт, амалий ва тасвирий санъат ривожланди. Айниқса, исломга қадар мавжуд бўлган деворий монументал расм ва китоб миниатюраси санъати юксалди.

Амир Темур тарихда моҳир дипломат ва давлатлар ўртасида яхши муносабатларни ривожлантириш, савдо-иқтисодий алоқаларини йўлга қўйиш тарафдори сифатида чуқур из қолдирди. У Европа ва Осиё ўртасида ўзаро алоқаларни мустахкамлашга қаратилган кенг қўламли ишларни амалга оширди. Соҳибқирон дунёнинг турли мамлакатлари билан алоқалар ўрнатди: бир тарафдан – Хитой, Хиндистон, иккинчи тарафдан – Франция, Англия, шунигдек, Усмонлилар империяси, Испания, Италия, Миср ва бошқа давлатлар.

Амир Темур савдо-иқтисодий муносабатлар орқали халқлар ва мамлакатлар орасида ягона макон яратишда мисли қўрилмаган ютуқларга эришди. У Испания қироли Генрих III Франция қироли Карл IV, Англия қироли Генрих саройларига элчилар йўллади; айна пайтда ўз саройида испан, француз, инглиз, хитой ва бошқа хорижий мамлакатларнинг элчиларини қабул қилди.

Амир Темур умрининг қўп қисмини юришларда ўтказди. Шарққа қилган юриши пайтида Амир Темур 1405 йил 18 феврал куни Ўтрор шаҳрида вафот этди. Унинг жасади

Самаркандга олиб келиниб, 23 феврал куни Гўри Амирда, набираси Мухаммад Султон дахмасида дафн килинди.

Европалик олимлар Амир Темур ва унинг фаолияти хакида бундан тўрт юз йил илгари гапира бошлаган эди. 1553 йилда Флорентсия (Италия)да италян олими Перондино каламига мансуб “Скифлик буюк Тамерлан” китоби босилиб чикди. Бу Европада Амир Темур хакидаги илк илмий тадқиқот хисобланади.

Европа тилларида (испан, инглиз, француз) эълон килинган ёзма манбалар ичида биринчи ўринда испан элчиси Руи Гонсалес де Клавихонинг “Самаркандга Амир Темур саройига саёхат кундалиги (1403-1406)” туради. Буюк Рембрандт Бобурийлар замонидаги хинд миниатюраларидан илхомланиб, Амир Темурни унинг ворислари Умаршайх, Захириддин Бобур, Хумоюн ва Акбар даврасида тасвирлайди.

XУ1 асрда яшаган машхур инглиз шоири ва драматурги Кристофер Марлонинг “Буюк Темур” номли трагедиясида ёш Темурбек ўзининг тенгсиз акли, салохияти ва шижоати билан жахон тарихидаги кудратли подшолардан бирига айлангани намойиш этилган. Трагедия ХУП асргача сахнадан тушмай, Англияда театр мавсумини бошлаб берган.

Бир неча европалик бастакорлар операларда Амир Темур образини яратганлар. ХУП аср бошида италян бастакори Гаспирни “Тамерлан” операсини яратди. Мазкур опера Вена театрида сахна юзини кўрди. Бастакор Лео уни Неапол театрида сахналаштирди. Антонио Вивалди, Сколари, Гендел ва бошқа бастакорлар ҳам бу мавзуда мусика асарлари яратганлар.

Бугун жахоннинг элликдан ортик мамлакатаида темуршунос олимлар илмий изланишлар олиб бормоқда. Темур ва Темурийлар даврига багишланган кўплаб китоблар чоп этилмоқда. Ўтган олти юз йил мобайнида Европа тилларида Амир Темурга багишлаб ёзилган салмокли асарларнинг сони 500 га етди, Шарк тилларида эса 900 дан ошди.

Русчадан М.Ахмедов таржимаси
ЎЗА